

BUJI FERENC

A szektarianizmus fenomenológiája

 szektarianizmus elemzésének ma aktualitása van, és pedig egyre fokozódó aktualitása. Ehhez képest azonban a szektarianizmus kihívására adott válaszok gyér és jelentéktelen volta azt a benyomást kelti, mintha a történelmi egyházak valamilyen ismeretlen okból kitérnének e kihívás elől. Többnyire megelégednek a szektarianizmus veszélyének hangsúlyozásával és a szekták sommás elítélésével – amely, ha legtöbbször igaz is, nem hatol le a jelenség mélyére; és nem segíti *megértéshez* azokat, akiknek szól; vagy pedig az egyes szekták eretnek voltára mutatnak rá, tanításaik torzultságára, katolicitásuk hiányára, és rendszerint nem mulasztják el azt az önkritikus megállapítást sem, hogy a bizalom és a hit, a közösségiség és az odaadás tekintetében bizony mi is sokat tanulhatunk tőlük. Mindez azonban nagyon is kevés. A jelen tanulmány sem doktrinális kérdésekkel, sem az egyes szekták specifikumaival nem kíván foglalkozni, hanem a szektarianizmus általános fenomenológiai leírására szorítkozik csupán, természetesen a megfelelő okok feltárásával és következmények levonásával egyetemben.

A mai történelmi egyházak – és a történelmi vallások is egyre inkább – csupán felületén érintik az embert, csupán érintőleges viszonyban vannak vele, lényének centrumát érintetlenül hagyják. Az ember azonban sóvárog arra, hogy valami belülről, életképezetének középpontjában, alapvetően és megrázóan érintse és ragadja meg. Ezért néz filmet, ezért olvas könyvet, ezért utazik ismeretlen, távoli országokba. Érintésre vágyik. És ezt várná el vallásától, hitétől is. Ha azonban vallása, amelybe beleszületett, nem biztosítja számára ennek lehetőségét, sőt ha vallása részéről nem is tapasztalja az ő lényegi megérintésének igényét, hanem azt látja, hogy az felületi kapcsolódással is megelégszik, akkor más módon próbálja kielégíteni lényének középpontjának sóvárgó szomjúságát. Ha legitim módon nem megy, jó illegitim módon is. És ez a szekta.

A szekta nem pusztán felületén érinti az embert. Mélyére nyúl és centrumában ragadja meg. Középpontjáig hatol. Addig a középpontig, amely évezredekken keresztül hozzá volt szoktatva ahhoz, hogy ne maradjon érintetlenül – és most érintetlen és üres. Ebből fakad vak és tehetetlen szomjúsága, mely kiszolgáltatottá és védtelessé teszi mindazzal szemben, ami megragadásának ígéretével lép fel. Ma az ember, vallás ide, vallás oda, üres és érintetlen, és alig várja, hogy bensőjében megérintsék és megragadják. Ez az, amit minden szekta öntudatlanul is tud, ez az, amire minden szekta öntudatlanul is épít.

A szekta mint jelenség mai formájában teljesen új, azt lehetne mondani, hogy az utolsó négy száz év terméke, de legfejlettebb formái a huszadik század végének embere előtt

jöttek és jönnek létre. A szekta mint olyan ismeretlen volt a középkori Európában, ismeretlen volt a keresztény ókorban, s mind a mai napig ismeretlen volt a kereszténységen kívüli vallási világban is. Amik viszont ismertek voltak akár a „szekta” név alatt is, azok vallások, vallási irányzatok, eretnokségek, titkos vagy exkluzív vallási társaságok, mesterek és próféták köré gyűlt körök voltak – és nem szekták. A szekta nem kis létszámú eretnek vallási közösség pusztán – ez önmagában véve még akkor sem szekta, ha kizárólagosságra törekszik. Ha a szekta másságát, alapvetően és radikálisan eltérő voltát a korábbi vallási jelenségektől érzékeltetni akarnánk, akkor csaknem azt kellene mondanunk, hogy míg ez utóbbiak vadhajtsái egy vallási tradíciónak, de belőle nőnek ki, a szekta idegen parazitaként telepszik rá erre a tradicionális törzsre. Ebből következik az a nagyon jól megfigyelhető sajátosság, hogy az egyik parazita – a doktrinális látszattal ellentétben – sokkal nagyobb rokonságot tart a másik parazitával vallásfenomenológiai szinten, mint az őt hordozó vallási tradícióval. Minden további nélkül állítható tehát, hogy ebből a perspektívából egy keresztény szekta közelebb áll egy hindu szektához, mint saját „anyavallásához”. A szekta lényegét ugyanis nem a doktrinális szubsztancia alkotja, hanem az a forma, amiben megjelenik: a forma az, ami szektává teszi. Soha és sehol vallási irányzat vagy eretnokség nem lett szektává csupán doktrínáinak megválasztása révén – legyenek ezek a doktrínák mégannyira excentrikusak vagy akár vulgárisak is.

A szekta alapvetően különbözik az összes korábbi vallási jelenségtől. Lényege szerint érzéketlen a számok iránt, vagyis szektariánus volta nincs összefüggésben azzal, hogy hívei mennyien vannak. Vannak egészen kis vallási közösségek, amelyekben a szekta nyomai felfedezhetetlenek, míg vannak milliós szekták és igen nagy számú, gyakran ezekre rugó szektariánus közösségek is. Mindazonáltal általános elv, hogy a kisebb közösségek inkább mutatnak szektariánus vonásokat, mint a nagyobbak, amelyeket viszont növekedésük arányában vetnek le. Ugyanígy a doktrína sem meghatározó tényezője, de annál inkább az a doktrína képviselésének módja és formája. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy miközben két vallási közösség ugyanazt a tanítást vallja magáénak, az egyik a hagyományos vallásosság alapján áll, míg a másik szekta, noha ez utóbbi mindig igyekszik gondoskodni magának valamiféle megkülönböztető doktrinális jelről, ha az mégoly jelentéktelen is, hogy aztán annak fontosságát hipertrofikussá növelje. Persze nem szabad figyelmen kívül hagyni itt azt sem, hogy ezeknek a megkülönböztető doktrinális jeleknek a tekintetében rendszerint maga az „anyavallás” is ludas, amennyiben azt részlegesen vagy teljesen kiküszöbölte magából. A dogmatizált történelmi vallások kénytelenek voltak egy preferált alternatíva mellett dönteni, a másikat vagy a többit pedig kiküszöbölni, vagyis képviselüket eretnokségnek nyilvánítani. Az ellentétek és ellentmondások dogmatizálhatatlanok, és részben igaz ez az egymást kiegészítő aspektusokra is.

A szekta történeti-eszmetörténeti gyökerei kétségkívül európaiak, s amilyen mértékben felelős az európai civilizációért a kereszténység, keresztények is. Ahogyan Európa nélkül elképzelhetetlen „felvilágosodás”, intézményes ateizmus, epidémikus szexizmus, szekularizmus és liberalizmus, éppúgy elképzelhetetlen nélküle a szektarianizmus is; s ahogy A. Schmemann a szekularizmusban a kereszténység mostohagyermekét látja, úgy a szektarianizmusban az európai vallásosság (vallástalanság) fenomenológiai torzszü-

lőtte ismerhető fel. Az intolerancia vallási gyökerei különösen Nyugatra jellemzőek, de Nyugattal való találkozása folytán Keleten is egyre erősödőben vannak, sőt nem nehéz megjósolni, hogy a vallási intolerancia már a közeljövőben is dominánsan, később pedig csaknem kizárólagosan Keletet fogja jellemezni – éppen Nyugat vallási liberalizálódása miatt. Érdekes, ahogy ma a szekták többsége az evangéliumokat csaknem mellőzi, míg a páli levelek a hivatkozások elsőrendű területét képezik. Öntudatlan elismerése ez annak, hogy míg az előbbieket szektáriánus szempontból használhatatlanok („aki nincs ellenetek, veletek van”), az utóbbiak rendelkeznek egy ilyen szempontból használható réteggel („állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan”). A vallási liberalizmus, amely a szekularizmus képében hatol be a vallásokba, tulajdonképpen nem a toleranciát növeli, hanem a vallások közötti különbségek tudatát redukálja, s ezáltal magukat a különbségeket is.

Ebből a szempontból nem véletlen a szekták többségének amerikai eredete, mely köztudottan a világ legelvilágiasodottabb országa. Az amerikai szekták alapvetően különböznek orosz névrokonaiktól (filippovecek, szkopcok, hlisztek, duhoborecek), amelyek sokkal inkább exkluzív és titkos vallási társaságok, gyakran kereszténység előtti vallási gyökerekkel. Az amerikai szekta azonban nemcsak a szekularizmus *ellenhatásának* nyomait viseli magán, hanem magának az amerikanizmusnak a nyomait is. Tagja gyakran az utolsó előtti férfidivat szerint öltözködik, és finoman fogalmazva nem híve a szegénységnek. Az amerikai hiperkapitalizmus a szektában rendszerint társára talál, és nem ritka, hogy megtéréssel egyetemben a szekta újdonsült tagja üzleti vállalkozásba is fog. Az üzleti siker hitelesíti a megtérést, mint ahogyan azt már Max Weber a protestantizmussal kapcsolatban is kifejtette. És itt még csak visszaütésről sem lehet szó, mert a szekták döntő többsége egyenes ágú protestáns leszármazott, ahová a földi jutalmazás gondolata az ószövetségi zsidóságból került át. Ebből a szempontból igazán nem meglepő a legújabb „fundamentalista” szekták felfokozott filozofizmus. Politikailag inkább liberálisak, mint konzervatívok, és a liberalizmus feltétlen híve a szekularizmusnak: vagyis inkább vesszenek a vallás kétezer éves történelmi értékei. Így leplezi le a szekta ambivalens kapcsolatát a szekularizmussal, amelynek egyszerre áldozata és cinkosa. Ez a sajátos, szekularizmushoz való viszony az, ami „fundamentálisan” megkülönbözteti a keresztény fundamentalizmust az iszlám fundamentalizmustól, mely esküdt ellensége minden szekularizmusnak, s így egyedül tekinthető fundamentálisnak.

Noha a jelen írás igyekszik tartózkodni az egyes szekták specifikumainak taglalásától, a fentebb elhangzottakkal összefüggésben mégis ide kíváncozik néhány szó az úgynevezett Kṛṣṇa-tudat mozgalomról, amelyet hazájában Indiában komolytalan és tradícióidegen eretnecséggént tartanak számon, s amely a hinduizmus, a buddhizmus, a kereszténység és az iszlám szektája (!) ellen hirdetett harcot. E négy „szekta” elleni többfrontos harc tényleges forrása az a kétségbeesés, amelybe a hindu világot a kereszténység világtérjedésének ténye sodorta, mely éppen a dél- és kelet-ázsiai térségben volt különösen jelentős; továbbá annak felismerése, hogy a tradicionális hindu vallásosság nem veheti fel a harcot a kereszténységgel. Természetesen már pusztán ehhez a felismeréshez is kellően elnyugatosodott tudatra volt szükség, tehát a nyugati versenyszemléletnek való behódolásra. Azonban a hagyományos hindu vallásosság megreformálása – ha ez a reform számottevő missziós sikerekre pályázott Nyugaton – csakis egyetlen irány-

ba történhetett, és pedig megközelítőleg a hagyományos kereszténység doktrínáinak és a szektáriánus kereszténység formáinak az irányába. A Kṛṣṇa-tudat mozgalom felismerte, hogyha eséllyel akar indulni a vallási világpiacon (és maga a mozgalom – mint egyik alapítója mondja – „fokozatosan a legnépszerűbb mozgalommá válik az egész világon”), akkor nagyjából ugyanazzal a portékával és csomagolással kell megjelenie, mint a kereszténységnek illetve szektáriánus változatainak. Ez a hasonulás, amely sajátos módon éppen a kereszténység magasabbrendűségének akaratlan bizonyítéka (s ezáltal nem a hindu vallásosság ortodox–tradicionális formája, hanem éppen a Kṛṣṇa-tudat mozgalom az, amely mintegy megadja magát a kereszténységnek), megnyilatkozik egyrészt a mozgalom doktrinális tartalmában (személyes Isten, aki megtestesül; a szeretet kiemelt szerepe), másrészt formájában (kizárólagosságra törekvés, erőszakos misszionálás). A Kṛṣṇa-tudat mozgalom többé-kevésbé az összes, keletről érkező szektáriánus mozgalom paradigmájává vált, és megdöbbentő, hogy a korábban zárt köröket alkotó, guruk köré gyülekező, tagjaikat rendkívül szigorúan megválogató, vagyis ezoterikus és exkluzív vallási–iniciatikus csoportok mai – többnyire nyugatra szakadt – utódai hogyan válnak mindent és mindenkit elnyelő és megemésztő, propagandisztikus és expanzív szektáriánus „közösségekké”.

Ami a szektában és a szektásban megdöbbentő, az az a megingathatatlan bizonyosság, a kételkedésnek az az elemi hiánya, amellyel a legképtelenebb és legostobább nézeteket is elő tudja adni. Rendszerint – hozzá lehet tenni: tévedésből – ezt szokták hitnek vélni, sőt „nagy hitnek”. Aki akár kolosszális zöldségeket is ilyen megingathatatlan bizonyossággal tud képviselni, azzal szemben még a legjózanabb intellektus is gondolkodóba esik. Ezért a „doktrína” melletti személyes kiállítás az eredményes térítés elengedhetetlen feltétele, hiszen olvasva az embernek eszébe sem jutna komolyan venni ilyen állításokat. Ha a világon csak egyetlen szekta volna, az ember hajlamos is lenne úgy vélni, hogy a hirdetés elszántsága igazolja a hirdetett tan igazságát: Ezt azonban már csak az sem teszi lehetővé, hogy a szekták többsége egymással homlokegyenest szembenálló tételeket hirdet. Aki belép egy szektába, és magáévá teszi annak szemléletét (noha ez nem „belépés” és nem a „szemlélet magáévá tételének” kérdése, hanem mintegy beszédülése, bezuhanásé), annak legalább ezt illő lenne felelősségteljesen átgondolni. Mert a szektát „választja”, a kizárólagosságot; de hogy miért pont *azt* a szektát és *azt* a kizárólagosságot, azt többnyire teljesen homály fedi, mert a „választás” teljesen akcidentális. Aki képes arra, hogy szektába való beleszédülésének kétségkívül igen rövid folyamata alatt önmagát autoreflektíve szemlélje, annak illene feltennie önmaga számára a kérdést: Miért pont ebbe, amikor a többi is hasonló intenzitású vonzást gyakorolhatna rám? Mi igazolja ezt a többivel szemben, amelyek éppen ilyen „nagy hittel” rendelkeznek, éppen ilyen családiasan érezném magamat közöttük, éppen úgy megragadhatnának és kiforgathatnának (vö. megtérés), mint ez a szekta? Sajnos, az irányzatok mégoly intenzív szubjektív élményszerűsége sem igazolja azok tartalmi hitelességét – s ugyanez mondható el a csodákról is. E sorok írója ezért merete javasolni már több ízben is, ha nem is megfelelő fórumokon; hogy a szekták közötti viszony tisztázása érdekében rendezzék meg a szekták első világkongresszusát. Érdeemes ezzel kapcsolatban megfigyelni, hogy soha egyetlen szekta sem polemizál egy másik szektával, hanem csakis saját „anyavallásával”, vagy egyéb vallásokkal, s ez figyelemre méltó önismeretre vall részükről.

Ha elfogadjuk, hogy a gondolkozás alapja a belső kétkedés, kérdezés és megvitatás, akkor a szektás a *par excellence* gondolkozni képtelen lény. Ugyanis „boldog”, és a boldog emberek, mint azt már La Rochefoucauld is megfigyelte, megingathatatlanok gondolataikban, mert abban a hiszemben vannak, hogy éppen gondolataiknak köszönhetik boldogságukat. Hogy más „boldog szektások” más gondolatoknak köszönhetik boldogságukat, az mint probléma, természetesen, fel sem merül. A szektás azonban nemcsak egyszerűen boldog, hanem mintegy sportot csinál belőle, és az ízléstelenségig képes hangsúlyozni saját boldogságát. Tizenegyedik parancsolata a „keep smiling”, és tényleg van szektás, aki a megtérések arcára fagyott vigyortól talán csak éjszakára válik meg. A szektás boldog, mert „megtalálta”: megtalálta azt, amit szektán kívül rekedt testvére még nem talált meg, megtalálta a választ összes kérdésére (természetesen *egy csapásra*), azaz „megbizonyosodott”, és ezt a bizonyosságot most tovább akarja adni. Aki a szekta extrém misszionarizmusát és agresszív propagandizmusát meg akarja érteni, rossz úton jár, ha a gyökereket a megtalált boldogság és bizonyosság spontán továbbadásának önzetlen vágyában keresi. A szekta kielégíthetetlen emberéhségének háttérben valószínűleg részben az a felismerés húzódik meg, hogy a legjobb védekezés a támadás: ugyanis a defenzívába szorult szektás a gondolkodás veszélyének teszi ki magát. Másrészt pedig a mennyiségi szemlélet korlátlan eluralkodásában keresendő az okok. Önmagát minden szekta a legújabb világvallás reményteli várományosának tekinti, és híveinek folyamatos szaporodásával igazolja önmagát önmaga előtt. Bemutatkozásként egyetlen szekta sem mulasztja el megjegyezni, hogy a világ megannyi országában már hány hívet tudott szerezni magának, és könyveit hány nyelvre fordították le. Ehhez képest a szekta minőségérzékenysége aszimptotikusan közelíti a nullpontot. Jó, ha az ember semmiféle individuális kvalitással nem rendelkezik, mert az csak akadályt képezhet, és gátolhatja az embert abban, hogy mind odaadóbb hívévé váljon a szektának. A szekta szeme előtt minden bizonnyal az a hangyaállam lebeg, amelyet nem individuumok, hanem kicserélhető egyedek alkotnak. Az a minőségi különbség, amely rendesen két ember között áll fenn, és amely rendesen két ember között fennáll, nem két, egyazon szektához tartozó ember, hanem két szekta között van csak meg. A szekta ezért a közösségnek is karikatúrája, mert a valódi közösség alapfeltétele a minőségileg differenciált individuum, míg a szekta merőben mennyiségi homunkuluszokból áll. Ahol individuális kvalitás jelentkezik, azonnal bomlani kezd a szekta. A szekta a minőségtelenség apoteózisa.

A szekták áldozatainak többsége fiatal; ezek egy része úgynevezett „kereső”, másik része több-kevesebb mértékben deviáns, aki a szubkultúrák hálójába keveredve fokozatosan a társadalom aljára süllyed. Gyakori a megtért kábítószeres vagy alkoholista, és amit semmiféle ráhatással és terápiával nem sikerült elérni, azt a szekta percek alatt megvalósítja; s természetesen ezt is saját rendkívüli voltának tulajdonítja. Hogy hogyan lehetséges az, hogy más, vele teljesen ellentétes doktrinális alapon álló szektáknak is hasonló sikerei vannak, az természetesen ezúttal sem jelent problémát. Ezzel összefüggésben érdemes megfigyelni, hogy a pszichológia jól tudja, hogy egy rögeszmét csak egy másik rögeszmével lehet kiütni a nyeregből. Mivel nem az embereknek vannak rögeszméik, hanem a rögeszméknek embereik (vagyis a birtokviszony a látszattal ellentétben fordított), ezért itt a kábítószerrel való lemondás nem az ember autonóm tette, hanem – csaknem azt lehetne mondani – rögeszmék egymás közötti megállapodása: távozom,

ha vállalod, hogy felváltasz. Ahogy a tutyimutyi és mamlasz páciens fokozatosan gátálatalanná válik az analízis hatására, úgy válik a szekta rögeszméjétől megszállott szófukar áldozat hirtelen bőbeszédűvé. A megugrott önbizalomnak persze nincs több alapja, mint korábban, csupán a szekta kioperálta belőle saját szellemi–intellektuális jelentéktelenségéről való tudatát. Így jön létre az a csaknem minden szektásra jellemző szakrális szószátyárság, mely elképzelhetetlen fölénnyel és megfellebbezhetetlen magabiztossággal tud nyilatkozni olyan dolgokról, amelyekről máskülönben elképesztően keveset tud.

Amit tehát ezekben az esetekben rendkívül fontos tisztán látni: a szektában sosem az ember autonóm tetteről és képességéről van szó, mint a tradicionális vallásokban, hanem egy beültetett rögeszme által való mozgatottságról, egy valóságos pszichikus megszállottságról. Ami a legtöbb emberben a szektákkal szemben mint félelem él, az pontosan ettől a megszállottságtól és megszállástól való félelem, félelem attól, hogy az ember életképzetének középpontját egy szektariánus rögeszme szállja meg. Mert tudja, hogy lényének üres centruma sóvárog valamire, amivel önmagát azonosítani tudná, de tudja azt is, hogy ennek beláthatatlan, és – ha egyszer már befogadta a rögeszmét – ellenőrizhetetlen következményei lennének. Fél, hogy egyszer csak elveszíti önmaga által való kormányozhatóságát, ugyanakkor legmélyebb igénye is erre irányul. Egyszerre fél és vonzódik; mint ahogy a tériszonyos is egyszerre fél a mélységtől és húzza valami a mélységbe. Tudja, ha még egy lépést tesz, irányíthatatlanul zuhanni kezd, és másnap összes könyvét eladja.

Valahol itt kereshető a magyarázata annak, amikor gyakran éles kritikai érzékkel rendelkező és kiváló intellektusú emberek is – megtérésük után áldozataivá válnak a legvulgárisabb gondolatoknak és a legdurvább tévedéseknek, olyan gondolatoknak és tévedéseknek, amelyeknek anomáliáit korábban könnyűszerrel felismerték. Ugyanis az a ráció, amely a külső támadások ellen fel van vértézve, az emberi lény nem-rationális középpontjából érkező sugallatok ellen már alig-alig tud védekezni: „kenyéradó gazdája” előtt meghajlik, és őt szolgálja. Ezért a szekta sosem az intellektuson keresztül igyekszik megérinteni az ember centrális és irracionális magját, hanem ezen a nukleuszon keresztül „robbantja fel” – szinte pillanatok alatt, a részletkérdésekkel nem is törődve – azt az intellektuális várat, amely gyakran évtizedeken keresztül épült gondos munkával.

A tradicionális egyházak és vallások részéről a szektákkal doktrinális harcba bocsátkozni naivitás volna. Az igazi szektást doktrinálisan sohasem lehet sarokba szorítani: az utolsó pillanatban egy *deus ex machina* révén mindig kivágja magát. A bámulatos benne az, hogy önmaga gondolatai iránt a legcsekélyebb kétség sem ébred és ébreszthető benne. Elvi lehetősége sem merül fel benne annak, hogy esetleg ő téved, ezért logikai halálugrásaiban is teljesen jóhiszemű, vagy ami ugyanaz, önmagát ekkor is végtelenül komolyan veszi. Ezért a leghatásosabb módszer a preventív felvilágosító munka. A szekták terjedése azonban mindaddig folytatódni, sőt fokozódni fog, amíg a tradicionális vallások képtelenek lesznek megragadni az embert életképzetének középpontjában, amíg uralkodni fog az a minimalizmus, amely a keresztény életet pusztá „kötelezettségekre” és „tilalmakra” redukálja, melyeknek teljesítése – mint a neves ortodox teológus, Alexander Schmemmann írja – „a legkisebb mértékben sem akadályozza »jó híveinket« abban, hogy tulajdonképpen teljesen szekularizált életet éljenek, és olyan kritériumokhoz, nor-

☞ *Buji Ferenc: A szektarianizmus fenomenológiája* ☞

mákhoz tartásuk magukat, amelyek csaknem teljesen ellentétben állnak az evangélium szellemével”.

Tradíció 2001, 239–245. Az elektronikus változatot szerkesztette: F. V. A.

